

ФОРМУВАННЯ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ЯК ПРОФЕСІЙНОЇ ЯКОСТІ ЙОГО ОСОБИСТОСТІ

Постановка проблеми. Найбільш радикальні зміни світовідношення людини спричиняють соціальні перетворення, що змушують кожного особисто осмислити нові суспільні реалії, визначити свої принципові світоглядні установки, усвідомити місце і роль у процесі суспільної трансформації. З падінням тоталітарної системи і зміною характерного для неї співвідношення держави і особистості, особистості і суспільства відбувається актуалізація одного з центральних питань духовного життя, що хвилює кожну людину – питання про смисл існування про цінність життя, про ті завдання, що належить поставити і виконати у відведеній нам час буття. Особливість сучасних умов становлення духовності людини полягає в тому, що екологічні, технологічні, інформаційні, комп'ютерні та енергетичні „революції” і кризи повсякчас створюють нові ситуації і проблеми, що владно вторгаються в суспільну та індивідуальну „картину світу”, суттєво змінюючи ті чи інші її елементи. Завдяки дії цих факторів сферу міжособистісного спілкування виникає безліч принципово нових життєвих явищ і обставин, коригуються способи і засоби життєвого вибору і соціального самовизначення індивідів, змінюються зміст і механізми функціонування моральних цінностей форми наслідування і розвитку суспільного досвіду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Духовність завжди була об'єктом філософських міркувань: від філософів античності (Платон, Аристотель) до сучасних філософських досліджень (В.Г. Федотов, Л.П. Буєва, М.С. Каган, П.М. Єршов, В.Є. Кемеровський, В.М. Сагатський). Загальні закономірності психічного розвитку особистості та її духовного аспекту містяться в роботах Л.С. Виготського, В.П. Зінченко, О.М. Леонтьєва, С.Л. Рубінштейна та інших.

Необхідність духовного розвитку майбутнього педагога завжди знаходилася в центрі уваги педагогічної науки (Я.А. Коменський, П.П. Блонський, А. Дистервег, Л.М. Толстой, А.С. Макаренко, С.Т. Шацький, К.Д. Ушинський, В.О. Сухомлинський, Н.Д. Нікандров, Ш.А. Амонашвілі, В.А. Кан-Калик, В.А. Сластьонін та інші).

За всіх часів прогресивна педагогіка закликала звернути освіту щодо її основної мети – відтворення духовного потенціалу нації. У галузі вітчизняної освіти в останні роки відбувається відродження культурно-педагогічних традицій, що передбачають підвищення рівня духовної

культури вчителя як саморегулюючого, самоорганізуючого центра його особистості.

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить, що становлення особистості вчителя найбільш повно вивчено як єдність теоретичної та практичної, соціальної й психолого-педагогічної підготовок. Менш досліджені загальнокультурна підготовка, орієнтація на розвиток духовно-емоційної сфери студентів, їхньої творчої індивідуальності. Основні недоліки діючої системи підготовки вчителів полягають у тому, що вона здійснюється поза контекстом культури, у педагогічних ВНЗ відсутня атмосфера високої духовності та творчості.

Формулювання цілей статті. Метою цієї статті є розгляд проблеми формування єдності духовного розвитку і підготовки студентів до вчительської професії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз понять „духовність”, „духовний розвиток”, дозволив стверджувати, що вони є загальнонауковими категоріями.

Тема нашого дослідження є складовою наукової проблеми кафедри педагогіки і педагогічної майстерності Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького „Гуманізація управління навчально-виховним процесом закладів освіти”.

Аналіз літератури дозволяє виділити такі підходи до розуміння духовності як: космологічний, теологічний, аксіологічний, когнітивний. Перші два підходи трактують духовність як універсальний одухотворений початок світу (М.Бердяєв, П. Флоренський, Ф. Достоєвський, Є. і Н. Реріхи). При цьому сутність людини, потенції можливості її духу розглядаються як міра залучення до цього початку. Представники аксіологічного напрямку трактують моральні цінності особистості як гармонізуючі початки людини з вищим Порядком Світу, Богом (О.Ф. Лосєв, К. Маркс, Ф. Єнгельс). Прихильники когнітивного підходу прагнуть виявити раціональну сторону духовного буття (Д. Белл С.Б. Кримський, Р.В. Селларс, М.С. Каган, Г. Спенсер, П.Я. Гальперін М.К. Мамардашвілі). Ряд сучасних авторів звертається до соціологічних аспектів дослідження духовності та розглядають її як характеристику внутрішнього світу людини, пов'язану з соціальними потребами (Ю.Н. Козирєв, М.М. Бахтін, Ю. В'яземський, П. Сімонов). Духовний розвиток повинний пронизувати всі сторони особистості та впливати на неї, насамперед – на ціннісну й емоційно-почуттєву сфери та викликати прагнення до діяльності, активного творчого самовираження, переживання незадоволеності собою.

Сучасними вченими (Р.М. Салімова, О.А. Семенова, Т.В.Холостова, І.В. Силуянова) виділено основні принципи духовного розвитку особистості: принцип удосконалювання, що ставить у центр людину, її внутрішній світ, її

спрямованість на самовдосконалення; принцип індивідуальності, що виражається в збереженні індивідуального, неповторного в людині; принцип загального блага і співробітництва, що припускає взаємну повагу, єдність загальних інтересів; принцип краси й гармонії, які за своєю суттю є творчими і повинні затверджуватися зсередини; принцип синтезу, що припускає широту пізнання, всебічного вивчення явищ. Русійними силами духовного розвитку особистості визнані духовні потреби, що досліджені в роботах С.Л. Рубінштейна, П.М. Єршова, Ю.В. Шарова. Духовно-моральні потреби визначаються світоглядними почуттями, пов'язаними з мораллю, ставленням людини до світу, моральними категоріями та цінностями.

В основі духовного розвитку лежить світогляд, що сформувався під впливом духовно-моральних традицій людства. Потреба в світогляді є однією з фундаментальних духовних потреб особистості, яка виникає в процесі духовно-практичної і, якщо ширше, перетворювальної діяльності людини і пов'язана з внутрішньоособистісним механізмом, регуляції і саморегуляції. Вона виступає внутрішнім суб'єктивним джерелом активностей, що визначає процес засвоєння діючого в суспільстві світогляду, перетворення категорій суспільної свідомості в поняття і образи свідомості індивідуальної, вироблення власних переконань. Потреба у світогляді поєднує зовнішні умови діяльності і внутрішній світ особистості, інтегрує суб'єктивні і об'єктивні моменти в ході формування індивідуального світогляду і тому служить невід'ємною ланкою процесу перетворення знань в особистості переконання знань в особистісні переконання. Змістом цієї потреби у вузькому значенні є інтелектуальний та емоційно-психологічний стан суб'єкта, що відображає затребуваність таких орієнтирів і регуляторів, які здатні виконати роль методологічних засад при визначенні ставлення до оточуючого світу і виробленні принципів взаємодії з ним.

Задоволення цієї потреби забезпечує нормальне функціонування і розвиток особистості в суспільстві за умови, що сформований особистий світогляд відповідає об'єктивному змісту умов життєдіяльності в даному суспільстві, тобто світогляд як система внутрішніх регуляторів є надбанням внутрішнього світу особистості лише за формою, за індивідуально-особистісним механізмом, тоді як джерелом його смислоутворення є зовнішнє, суспільне [3, с. 301]. Світоглядна культура – це вінець, що завершує формування цілісного світогляду особистості, спосіб внутрішнього впорядкування взаємозв'язків індивідуального і соціального суб'єктів. Вона передбачає системну організацію внутрішнього світу особистості, орієнтацій людини в природному і соціальному середовищі, передбачення майбутніх змін на основі розкриття об'єктивних законів буття. Світоглядна культура включає в себе такі складові, як комплекс знань про природу, суспільство і людину, метод мислення, що базується на використанні цих знань.

Спираючись на потяг особистості до самостійного пошуку істини, на її навички розв'язання суперечностей у внутрішньому світі, на здатність до теоретичного мислення і логічного аналізу, світоглядна культура обдаровує людину „привілеєм богів” – свободою. Простір свободи вихованця у виховному процесі має асоціюватися з методами поради, умовляння чи переконання як провідними. Тоді простір неволі коренює з методом заборон, покарань. Між цими полярними утвореннями можуть функціонувати й переходити їх форми [1, с. 94].

У сучасній педагогічній науці не існує загальноприйнятої єдиної концепції духовного розвитку особистості вчителя, що є одним із визначальних понять і напрямків освіти. Його реалізацію багато дослідників пов'язують із формуванням особистості. Специфіка духовної культури вчителя полягає в тому, що вона виступає як особистісне утворення, що синтезує його духовну і педагогічну культуру.

Духовна культура вчителя розвивається у взаємозв'язку з його особистісними якостями. Питання про професійно значимі особистісні якості педагога, його особистісну і педагогічну культуру розглядаються в дослідженнях в сучасних учених (О.В.Бондаревська, С.Б.Елканов, О.В.Мудрик, С.В.Петеріна), де виділено пріоритетні особистісні якості вчителя: любов до дітей, емпатія, артистизм, художньо-педагогічні інтуїція, професійне мислення і самосвідомість, особистісна професійна; позиція. Більшість з них сповнено духовним змістом і пов'язано ціннісними змістами педагогічної професії, що свідчить про необхідність оцінки розвитку цих якостей для вивчення духовної культур майбутнього вчителя.

Духовні потреби реалізуються в духовній діяльності, завдяки якій вищі загальнолюдські цінності стають особистісно-значущими для людини (С.Л.Рубінштейн, П.М.Єршов). У цьому полягає взаємозв'язок потреб і цінностей, що багато в чому визначає розвиток духовної культури людини. Така позиція дозволяє визначити духовні потреби та цінності як показники розвитку духовної культури особистості [2, с. 113]. Духовність-особливий вид світосприймання особистості (єдина, цілісна, гармонічна), характеризується злагодженістю, співзвуччям внутрішнього світу людини і її стратегією життя, соціальною діяльністю. У духовності виражається прагнення людини до істини, справедливості, добра, самовдосконалення і життєтворчості, у зв'язку з чим розвиток духовно має величезне педагогічне значення. За збереження традицій духовного виховання в освіті виступали вітчизняні мислителі І.В.Киреєвський, В.В.Зеньковський та інші, співвідносячи поняття “духовність” насамперед з релігійною вірою, а на їх думку, веде людину до моральності та краси. Розвиток духовної людини є також ключовим моментом у філософії В.С.Соловйова та М.О.Бердяєва.

Методика вивчення духовної культури майбутнього вчителя повинна включати діагностичні завдання, що оцінюють розвиток духовних потреб і цінностей педагогічного змісту, професійно-особистісні якості педагога, рівень інтелігентності, розвиток здатності до творчої самореалізації, до саморозвитку, самовдосконалення.

Критеріями розвитку духовної культури вчителя є свідоме ставлення до самовдосконалення, активність, стійкість, що розвиток професійно-духовних потреб і цінностей майбутнього вчителя.

Вивчення рівня розвитку духовної культури студентів педагогічного закладу освіти дозволяє стверджувати, що більшість студентів не володіла ціннісним змістом професійної діяльності вчителя: у характеристиці вигляду ідеального вчителя вони в і дай перевагу знанневому компоненту, у системі життєвих цінностей студентів професійно-духовний компонент має нестабільне положення. Професійно-духовні потреби в знаннях, у спілкуванні менш розвинуті, ніж потреби, пов'язані із зовнішнім самоствердженням особистості, потреба в духовному та професійному самовдосконаленні у більш студентів відсутня. Однак практично в усіх спостерігаються потенційну можливість для духовного розвитку. Тому необхідна система спеціально створених педагогічних умов і засобів для його ефективного формування.

Процес загального і професійного розвитку особистості майбутнього вчителя оптимізується тільки за умов свідомої й активно його позиції, коли студент стає суб'єктом, а не об'єктом своєї діяльності. Тільки в умовах особистісно-орієнтованої освіти (О.В. Бондаревська, С.В. Кульневич, Є.І. Шиянов), рівноправної взаємодії і співробітництва можливий гармонічний загальний і професійний розвиток майбутнього вчителя, тільки в цих умовах стимулюється духовний розвиток студента, створюються передумови для його самореалізації, самоповаги і можливостей відчувати себе суб'єктом духовної і професійної культури. Тому орієнтацію вищої педагогічної освіти на особистість студента можна вважати однією з основних умов духовного розвитку майбутнього вчителя.

Особливе місце у вирішенні сучасних проблем духовного розвитку та виховання майбутніх учителів належить прогресивним традиціям народу, що є засобом збереження, передачі та закріплення соціального досвіду духовних цінностей. У наші часи звертання до народної педагогіки, використання гуманістичних національно-культурних традицій народу для підвищення ефективності підготовки вчителя, безумовно, є природним і необхідним. Саме в народній культурі сучасні педагоги вбачають один з ефективних інструментів виховання молоді, що допоможе протистояти потоку псевдокультури в засобах псової інформації.

Необхідність використання багатой педагогічної спадщини народів у духовному розвитку особистості відзначали Я.А.Коменський, К.Д. Ушинський, А.С. Макаренко, В.О. Сухомлинський.

Оволодіння студентами етнокультурними традиціями та цінностями відбувається в процесі вивчення відповідних навчальних предметів (рідна мова, історія України, історія релігії). Включення до навчальних планів дисциплін художньо-прикладного циклу дасть можливість глибоко ознайомити студентів з унікальним декоративно-прикладним мистецтвом та багатою пісенно-танцювальною творчістю українського народу. Доцільним є також введення до навчально-виховного процесу спеціальних предметів з культури і традицій українського народу.

Необхідність зміни пріоритетів у навчально-виховному процесі повинна полягати у перевазі діалогічного суб'єкт-суб'єктного спілкування на усіх видах занять, використанні групових та індивідуальних творчих завдань, поєднанні проблемних методів з оцінними, які створюють ситуації духовного поєднання, активізації духовної діяльності студентів.

Мистецтво як джерело духовного розвитку для студентів має неабияке значення, оскільки відкриває поле для самовираження, розгортання творчих здібностей. Формування духовної культури особистості на основі гуманістичних цінностей мистецтва здійснюється не як засвоєння знань у різних сферах мистецтва, а як засвоєння духовно-моральних цінностей і особистісних змістів, розкриття сутнісних сил і творчих здібностей студентів, формування в них особистісних орієнтирів.

Оптимальним у розвитку духовної культури студентів засобами мистецтва є наявність системи методів і форм навчання, які створюють мотиваційне забезпечення діяльності педагогів і вихованців через переживання, співпереживання, пізнання образів мистецтва; представлення змісту діяльності у вигляді системи задач, що забезпечують на основі єдності знань, умінь і почуттів опанування гуманістичними цінностями мистецтва [2, с. 114-115]. Крім того, джерелами духовного розвитку особистості можна вважати природу та релігію.

У наш час успішне вирішення завдань духовного розвитку молоді більш ефективно здійснюється на основі наближення процесу формування особистості до життя народу, до природи. Включення рідної природи до духовного світу в студентському віці не починається, а поглиблюється та продовжується. Важливим є те, щоб майбутні вчителі сприйняли, усвідомили природу всебічно, як джерело духовного розвитку.

Релігія протягом багатьох століть виховувала людство, виховувала його духовні сили, удосконалювала стосунки. Вона передавала свого роду моральний код, що визначав ідеали цінності людей, помисли й справи. Протягом декількох десятиліть релігія була відкинута державою, а разом з

нею і такі моральні цінності, як любов до ближнього, милосердя, добротність. Виховання було відірвано від історичних і вивічених часом народних традицій, звичаїв та ідеалів. Школа була спрямована на формування „нової” людини, що характеризується однаковістю матеріальних і духовних потреб, обумовлених державою.

Сучасною наукою підтверджено, що релігія несе в собі послідовний світогляд. Використання релігійних джерел у виховних цілях робить актуальною проблему підготовленості педагогічних кадрів, що розуміють справжню моральну цінність етичної системи релігії і здатні використовувати її духовний потенціал в інтересах особистісного розвитку.

Формування духовних якостей студентів неможливо обмежити рамками навчального процесу. Головну роль в становленні духовно-моральних цінностей покликана відіграти сім'я. Повинна бути наступність сімейного виховання і подальшого виховання в системі освіти. Все це дозволить сформувати пріоритет духовних цінностей над матеріальними, створити „Людину нового типу” і зорієнтувати її в сучасному трансформаційному суспільстві. Завдання педагога – спрямувати методичну роботу на формування у вихованця суб'єктивної значущості самої морально-духовної вимоги, яка поєднується у внутрішньому плані з узагальненим уявленням про об'єкт емоційного переживання (спочатку стосовно лише рідних, потім близьких, а далі – і чужих людей). Тоді, наприклад, милосердя як таке й характеризуватиме духовність особистості. Ця ж цінність проявлятиметься у відповідних поведінкових ситуаціях, не обмежуючись однією [1, с. 98].

Висновки. Система позааудиторної роботи у ВНЗ повинна містити в собі наступні види заходів: проведення етичних бесід, збагачених етнопедагогічним змістом; проведення спеціальних кураторських годин присвячених вивченню народних традицій; проведення традиційних господарських, народних і релігійних свят, інших громадських заходів. Здійснення синтезу джерел духовного розвитку, їх взаємодія й інтеграція призводять до оптимізації формування духовної культури студентів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І. Духовна позиція особистості як психолого-педагогічна проблема // Освіта і управління. – 2006. – Т.9. – Ч.3-4. – С. 79-98.
2. Малицька О.В. Формування духовної культури майбутнього вчителя початкових класів як професійної якості його особистості // Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету (Педагогічні науки). – Бердянськ: БДПУ, 2004. – №3. – С.110-116.
3. Мартинюк І.О. Особливості духовного розвитку особистості за умов суспільної кризи // Життєвотворчість особистості: концепція, досвід,

проблеми: Науково-методичний збірник / За ред. І.Г.Єрмакова, Г.М.Несен. – Запоріжжя: ХНРБЦ, 2006. – С. 293-302 .

АНОТАЦІЯ

Сажнева А.М. Формування духовної культури майбутнього вчителя як професійної якості його особистості. Автор статті розкриває підходи до розуміння духовності: космологічний, теологічний, аксіологічний, когнітивний, а також основні принципи духовного розвитку особистості. В статті підкреслюються рушійні сили духовного розвитку особистості, виокремлюються як внутрішні суб'єктивні джерела активності особистості, так і зовнішні.

Ключові слова. Духовна культура, професійна якість особистості, духовність, духовний розвиток, духовно-емоційна сфера студента.

АННОТАЦИЯ

Сажнева А.М. Формирование духовной культуры будущего учителя как профессионального качества его личности. Автор статьи раскрывает подходы к пониманию духовности: космологический, теологический, аксиологический, когнитивный, а также основные принципы духовного развития личности. В статье подчеркиваются движущие силы духовного развития личности, выделяются как внутренние субъективные источники активности личности, так и внешние.

Ключевые слова. Духовная культура, профессиональное качество личности, духовность, духовное развитие, духовно-эмоциональная сфера студента.

SUMMARY

Sazhneva A.M. Formation of the intellectual culture of future teachers as professional feature of his personality. The author reveal approaches to spirituality: the cosmological, theological, axiological, cognitive and basic principles of spiritual development of personality. The article emphasizes the driving forces of the spiritual development of personality, as distinguished internal subjective activity of individual sources, and external.

Key words. Spiritual culture, professional quality of personality, spirituality, spiritual development, spiritual - emotional sphere of the student.